

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA’LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

5.2021

**научно-теоритический методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2021

“ILM SARCHASHMALARI” ilmiy-nazariy, metodik jurnal

Bosh muharrir dotsent **Ro‘zimboy YO‘LDOSHEV**

	TAHRIR HAY’ATI:
JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN	ABDULLAYEV Bahrom, fizika-matematika fanlari doktori, ABDULLAYEV Ikrom, biologiya fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV Ilyos, iqtisod fanlari doktori, ABDULLAYEV Ravshanbek, tibbiyot fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV O‘tkir, tarix fanlari doktori, ANNAMURATOVA Svetlana, pedagogika fanlari doktori, professor, BERDIMUROTOVA Alima, falsafa fanlari doktori, professor, DAVLETOV Sanjarbek, tarix fanlari doktori, DO‘SCHONOV Tangribergan, iqtisod fanlari doktori, professor, ERMETOVA Jamila, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, HAJIYEVA Maqsuda, falsafa fanlari doktori, IBRAGIMOV Zafar, fizika-matematika fanlari nomzodi, IMOMQULOV Sevdior, fizika-matematika fanlari doktori, JO‘RAYEV Mamatqul, filologiya fanlari doktori, professor, JUMANIYAZOV Maqsud, texnika fanlari doktori, professor, JUMANIYOZOV Otaboy, filologiya fanlari nomzodi, professor, KALANDAROV Aybek, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (mas’ul kotib), NAVRUZOV Qurolboy, fizika-matematika fanlari doktori, professor, OLLAMOV Yarash, yuriduk fanlari nomzodi, dotsent, OTAMURODOV Sa’dulla, falsafa fanlari doktori, professor, PRIMOV Azamat, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, QUTLIYEV Uchqun, fizika-matematika fanlari doktori, professor, RO‘ZIMBOYEV Safarboy, filologiya fanlari doktori, professor, RO‘ZIYEV Erkinboy, pedagogika fanlari doktori, professor, SADULLAYEV Azimboy, fizika-matematika fanlari doktori, akademik, SADULLAYEVA Nilufar Azimovna, filologiya fanlari doktori, SAGDULLAYEV Anatoliy, tarix fanlari doktori, professor, SALAYEV San’atbek, iqtisod fanlari doktori, professor, SALAYEVA Muxabbat Soburovna, pedagogika fanlari doktori, SATIPOV G‘oipnazar, qishloq xo‘jalik fanlari doktori, professor, XODJANIYOZOV Sardor, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (bosh muharrir o‘rinbosari), YOQUBOV Jamoliddin, filologiya fanlari doktori, professor, O‘ROZBOYEV Abdulla, filologiya fanlari doktori, O‘ROZBOYEV G‘ayrat, fizika-matematika fanlari doktori, G‘AYIPOV Dilshod, filologiya fanlari nomzodi, dotsent.
JURNAL OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI	
2021 5(167)	

MUASSIS: Urganch davlat universiteti. Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyala agentligida 2020-yil 11-noyabrda ro‘yxatdan o‘tgan. **GUVOHNOMA № 1131.**

MUNDARIJA

FIZIKA-MATEMATIKA

Саидов Амин Сафарбаевич, Усмонов Шукрулло Негматович, Асатова Умида Пулатовна, Жоббаров Жўрабек Жуманазар ўғли, Исмаилов Шавкат Кузиевич. Нанокристаллические структуры в полупроводниковых твердых растворах $(\text{GaAs})_{1-x}(\text{ZnSe})_x$ и $\text{Ge}_{1-y}\text{Sn}_y$	3
Khayitova Khilola. Spectrum and Resolvent of the Friedrichs Model with Rank 3 Perturbation.....	7
Seytov Shavkat Jumaboyevich, Obidjonov Islombek Nuriddinxo'ja o'g'li. Coexistence Chaotic Behaviors on the Evolution of Populations of the Biological Systems Modeling by Three Dimensional Quadratic Mappings.....	14
Rakhimov Ilkham Davronbekovich. A Generalized (G'/G) – Expansion Method for the Non-Linear Schrodinger Equation with Self Consistent Sources.....	18
Абидов Одилжон Салахович. Фазовий тасаввурни ривожлантиришда чизма геометриядан масалалар ечишнинг ўрни.....	24

FALSAFA

Мухаммадиева Олия Нарзуллаевна. Оилавий муносабатларнинг барпо этилишида томонларнинг алоҳида роли, шарқона қарашлар ва урф-одатлар нигоҳида.....	27
Ибрагимовна Найира Анваровна. Экологик ҳавфсизликни таъминлашнинг ижтимоий-фалсафий таҳлили.....	30
Жураев Бобомурод Тожиевич. Сомонийлар даври мутафаккирларининг фалсафий-ижтимоий қарашларида таълим ва тарбия масалалари.....	33
Karimova Dilfuza Abduqayumovna. Yashlarning zamonaviy madaniy qiyofasini shakllantirish masalalari.....	37

TILSHUNOSLIK

Эгамназарова Дурдона Шухратиллаевна. Экспрессивлик категориясининг ёндаш ҳодисалар билан алоқаси масалалари.....	40
Атаджанова Нодирабегим Насимхўжа қизи. Ижтимоий гуруҳга мансублик феномени – тилшунос-лик объекти сифатида.....	45
Жумаев Турсунали. Фонетик реликтивлик ва унинг ўрганилиши масаласи.....	50
Umirzakov Qodirjon Toyirjonovich, Yusupov Odiljon Rasulovich. Kompyuter lingvistikasi va internet tar- mog'ida tilshunoslikning o'rni va roli.....	54
Мухтарова Шахноза Файзуллаевна. Родовые отношения слов (гипонимии).....	57
Мусурманкулова Мадина Носировна. Формирование сопоставительно-диалектологической компетенции.....	60

ADABIYOTSHUNOSLIK

Sabirova Zebo Zokirovna. Ramziy-poetik obrazning badiiy-estetik yangilanishi.....	66
Турдиев Жаҳонгир Зафариддин ўғли. “Меърожнома” асарининг Истанбул нусхаси ва унинг матн компонентлари.....	70
Ҳакимжонова Раъно. Заҳириддин Муҳаммад Бобур лирикасида ижтимоий мотивлар.....	73
Искандарова Нодира Баҳромбековна. Қиёсий адабиётшунослик тизимида таржима.....	76
Гадоева Мавлюда Ибрагимовна. Алишер Навоий ғазалларининг инглизча ва русча таржимасида соматизмларнинг ифодаланиши.....	80

PEDAGOGIKA

Ахмадов Олимжон Шодмонович. Бухоро амирлигида янги усул мактаблари фаолияти. Ютуқлари ва муаммолар.....	85
Қодиров Олим Одилович. Умумтаълим мактаблари инглиз тили дарсларида тил кўникмаларини ривожлантириш.....	88
Қаршиева Дилбар Эшпўлатовна. Малакавий амалиёт педагогик касбий компетенцияларни шакл-лантириш омили сифатида.....	92
Polvonov Xudaybergan, Eshchanov Erkabay, Ataniyazov Otaniyoz. Organik kimyo kursining “alkenlar” mavzusini o'qitishda grafik organayzerlardan foydalanish.....	95
Ахмедова Махлиё Тоштемировна. Она тилини ўқитишда сўзларни образли ифодалашнинг билиш жараёнидаги тавсифи хусусида.....	99

Abdullayeva Surayyo Babojonovna. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining kitobxonlik salohiyatini oshirishda nasriy asarlarni oqitish usullarining o'rni.....	103
Мусурмонова Шахло Илхомовна. Бошланғич синф ўқувчиларига экологик тарбия беришда миллий кадриятларнинг ўрни.....	107
Халмухамедова Махбуба Аслановна. Талабаларда нақшбандия тариқати воситасида касбий компетентликни ўқув жараёнида такомиллаштириш технологиясининг ўрни.....	109
Абдиримова Интизор Комиловна. Лойиҳалаш фаолиятининг ташкилий усул ва воситалари.....	112
Турсунова Шахноза Бердикуловна. Методы и игры в преподавании русского языка.....	115
Рахматова Саодат Амракуловна. Компетентный подход обучения иностранным языкам на психолингвистической основе.....	118
Абдуллаева Розанна Мирзатуллаевна. Аспекты профессионально-ориентированного подхода к обучению русскому языку в медицинском вузе.....	120
Юсупова Татьяна Эдуардовна, Ахмедов Бахтиёр Юсупович. О видах компетенций, формирующих при обучении студентов русскому языку навыки и умения профессионального речевого общения.....	123
Atajonova Malohat Ilkhamovna, Mirzayeva Lola Shermat qizi, Ortiqboeva Sabohat Qudratovna. Improving Communicative Language Skills through Role Playing Activity.....	125
Kadirova Feruza Xikmatullaevna. The Usage of Web Technologies as Social Network (Facebook) in Teaching a Foreign Language to Adults.....	128
Atadjanova Muxayyoxon Axmadjonovna. Integrated Approaches of Teaching Writing in English Lessons.....	131

JURNALISTIKA

Дадаханова Марғуба. Ўзбекистонда худудий телеканалларнинг ташкил қилиниши.....	134
---	-----

ILMIY AXBOROT

Исамутдинов Равшан Рахмонович. “Хавфсиз маҳалла” концепциясини жорий қилишда “хавфсиз кўча” мезонининг ўрни ва роли.....	138
Jumaniyazov Atabay, Xodjayeva Gulshod Baxadirovna. “Onlayn” so‘zi tavsifi.....	143
Babajanova Umida Bahadirovna. Ingliz tilida tibbiy atamalar qo‘llanilishining o‘ziga xosligi.....	146
Жўраева Рамзия. Муқимий асарларида қўлланган “тил” лексемасининг семантик хусусиятлари.....	148
Асронова Мохигул Мусабоевна. Ўзбек ва инглиз сиёсий нутқларида паремияларнинг когнитив-дискурсив хусусиятлари.....	151
Hamroyeva Maftuna Rasulovna. Antroponimlarning badiiyati.....	154
Раджапова Феруза Абдуллаевна. Сухбатларда ижодкор адабий қарашлари.....	157
Nematova Nargiza Azimovna. Tarjimashunoslikda Mark Tven asarlarining o‘ziga xos xususiyatlari.....	159
Xudorberdieva Gulasal Shuxratovna, Adilova Shaxnoza Rahimovna. Joan Roulingning asarlaridagi sehrli olamning dinamikasi.....	162
Сайидова Гулрух. Ўзбек шоирлари ижодида ўхшатишларнинг ўрни.....	164
Qo‘chqorova Mahina Xojimurodovna. Xudoyberdi To‘xtaboyev uslubining namoyon bo‘lishida folklorining o‘rni.....	167
Пирназарова Манзура. Омон Матжон шеърятига доир.....	169
Normurodov Oybek Berdimurod o‘g‘li. Usmon Azim ijodida ijroviy lirikaning o‘rni.....	172
Атажанов Сарвар. Эркин Самандар шеърятига стилизация усули.....	175
Ражабов Фахриддин Тошпўлотович. Нуроталик тожикзабон ижодкорлар ҳақида мулоҳазалар.....	179
Гудзина Виктория Анатольевна. Образ узбекской женщины в лирической системе Зульфийи.....	183
Тоирова Дилфуза Файзуллаевна. Аспекты взглядов Стендаля в произведениях о «Свободе и счастье».....	186
Zamilova Rimma Ramilevna. Features of the Development of Students' Mental Activity in the Educational Process.....	188
Zokirova Shirin Irgashevna. Methods of Teaching Technical Terms in English.....	191

TANQID VA TAQRIZ

Исмаилов Исҳақжон. Арузга қайтиш. Ютуқ ва камчиликлар.....	194
---	-----

FANIMIZ ZAHMATKASHLARI

Илҳом Атажанов – 60 ёшда!	197
--	-----

6) diagnostika va jarrohlik uskunolari va asboblari.

Shunday qilib, ot atamalarining suffiksiv turlarini tasniflashda onomosiologik tamoyil muhim semantik tamoyil hisoblanmaydi, balki birinchi darajaga chiqadi, bu xuddi shu toifadagi qo'shimchalar guruhini tasniflashga imkon beradi.

Qo'shimchalarning nafaqat terminlarni shakllantiruvchi qatorlarni shakllantirish, balki paradigma hosil qilish qobiliyati ham tibbiyot rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Tibbiyot terminologiyasida "yallig'lanish" degan ma'noni anglatuvchi *-it* qo'shimchasi bilan solishtiring:

- ◆gastritis – oshqozon yallig'lanishi;
- ◆nephritis – buyrak yallig'lanishi;
- ◆odontitis – tish pulpasining yallig'lanishi;
- ◆ostitis – suyaklar yallig'lanishi.

Terminologik qatorlar va paradigmalarining yanada kengayishi, ya'ni yangi atamani yaratish uni bir tomondan, allaqachon mavjud bo'lgan paradigma bilan, ikkinchi tomondan, terminologik qatorni birildizli shakllanishlar va shunga o'xshash strukturaning atamalari bilan o'zaro bog'lash asosida tuzish mumkin. Shunday qilib, zamonaviy tibbiyot terminologiyasida joylashish sohasi kelajakda rivojlanayotgan barcha terminologik tizimlarning o'ziga xos xususiyati bo'lgan bilingalizm eng keng namoyon bo'lgan sohadir.

Terminlarni shakllantirish ko'p odamlar uchun rasmiy va qiziq bo'lmagan bo'lib ko'rinishi mumkin bo'lsa-da, so'z shakllanishining aniq, pragmatik, tarkibiy shakllaridan tashqari, butun hikoyani nomlarida yashiradigan atamalarni shakllantirishning ko'plab oraliq usullari mavjud. Ba'zan chet tili o'qituvchisi ular to'g'risida ma'lumot to'plash, o'rganish, umumlashtirish, hatto yozishga harakat qilganda muammoga duch kelishi mumkin, ammo tibbiyot talabalari va talabalar bilan atamalarining kelib chiqishini muhokama qilish tibbiyot tarixini chuqurroq tushunishga imkon beradi va ular turli xil atamalarni ko'rib chiqish imkoniyatiga ega. qarashlar. Yana bir muhim masala shundaki, tibbiyotni o'qitish va uni hayotga tatbiq etishda biz foydalanadigan atamalarining ma'nosiga mutlaqo va so'zsiz ishonishimiz kerak. Muhim tibbiy atamalarni tahlil qilish bizni ularning aniq ma'nosi haqida o'ylashga va mumkin bo'lgan noaniqliklardan xabardor bo'lishga majbur qiladi. "Tibbiy atamalar individual jumboqlarga juda o'xshash. Ular har bir so'zni noyob qiladigan mayda bo'laklardan qurilgan, ammo bu qismlarni boshqa so'zlar bilan har xil birikmalarda ham ishlatish mumkin".¹

Shunday qilib, atama elementi biz tomondan murakkab lotin atamalarining muntazam takrorlanadigan tarkibiy qismi sifatida belgilanadi, ular, odatda, atamaning tuzilishida ma'lum bir o'rinni egallaydi va mutlaqo barqaror umumlashtirilgan ma'noni anglatadi. Termin elementlarining asosiy xususiyati ularni turtki beradigan birliklar asosida yaratilgan, ulardan tanlanganligi, bir xilligi, mavhumlik darajasi va boshqalar bilan ajralib turadigan terminologik ma'nolarining ifodasidir. Bu yerda asosiy narsa, har bir termin elementiga ushbu atama tizimida ixtisoslashgan qiymati beriladi. Bu bizga atama elementini atamani shakllantiruvchi modelning maxsus tarkibiy va semantik belgisi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

**Жўраева Рамзия (Қўқон Давлат Педагогика институти Ўзбек тили кафедраси ўқитувчиси)
МУҚИМИЙ АСАРЛАРИДА ҚЎЛЛАНГАН “ТИЛ” ЛЕКСЕМАСИНИНГ СЕМАНТИК
ХУСУСИЯТЛАРИ**

Аннотация. Ушбу мақолада Қўқон адабий муҳити вакили Муқимий асарларида қўлланган “тил” лексемасининг семантик хусусиятлари таҳлил қилинган. Мазкур лексеманинг денотатив ҳамда коннотатив маънолари, услубий хусусиятлари тадқиқ қилинган.

Аннотация. В данной статье проанализированы семантические особенности лексемы “язык”, примененной в произведениях Мукими, представляющих кокандскую литературную среду. Исследованы денотативные и коннотативные смыслы, методические особенности данной лексемы.

Annotation. This article analyzes the semantic features of the lexeme “language” used in the works of the Mukimi, representing the Kokand literary environment. Denotative and connotative meanings, methodological features of this lexeme have been investigated.

¹ Andrews E.A. History of Scientific English. The Story of Its Evolution Based on a Study of Biomedical Terminology. E.Andrews, A.B.Luckhardt. NY, Richard R. Smith. 2012, 352 p.

Калим сўзлар: бадиий асар тили, лексема, парадигма, образ, форс-тожикча ўзлашма, арабча ўзлашма, эмоционаллик.

Ключевые слова: язык художественного произведения, лексема, парадигма, образ, персидско-таджикское освоение, арабское произношение, эмоциональность.

Keywords: language of artistic work, lexeme, paradigm, image, Persian-Tajik mastery, Arabic pronunciation, emotionality.

Бадиий асар тили образ, бадиий тасвир воситалари, умумхалқ тили элементларининг истифода этилганлиги билан адабий тилдан фарқ қилади. М.Я.Поляковнинг таъкидлашича: "...табиий тил ва шеърят тили ундаги белги (сўз)нинг ролига кўра бошқа-бошқа системалардир. Оғзаки-товуш тили, ёзма нутқ, адабий тил уларнинг универсал тил схемаси билан қанчалик умумий алоқада бўлишига қарамай, ҳар бири ўзига хос тизим ва функционал системага эга. Агар амалий нутқда биз референт билан бевосита алоқага киришсак (сўз-тушунча-нарс), шеърят тилида сўзнинг функцияси таркибига образни қўшамиз (сўз-образ-тушунча-нарс)".¹ Юқорида таъкидланганидек, бадиий асар тилида лексеманинг денотатив маънолари билан биргаликда коннотатив маънолари ҳам фаоллашади. Бу орқали ижодкор баён қилаётган фикр таъсирчанлигини оширишга, бадиий ниятнинг тўлиқ тушунилишига эришади.

Муқимий асарларининг семантик хусусиятларини тадқиқ этиш, уларда қўлланилган лексемалар матн таркибида янги маъно касб этишига, образлиликни кучайтиришга хизмат қилганлигини кузатиш мумкин. Фикримизни шоир асарларида истифода этилган "тил" лексемаси таҳлили мисолида асослашга ҳаракат қиламиз. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да "тил" лексемасига қуйидагича таъриф берилган: "ТИЛ I Оғиз бўшлиғида жойлашган, таъм-маза билиш, оғизга овқат олиш, ялаш ва ш.к.лар учун хизмат қиладиган мускулли аъзо", "ТИЛ II Кишилар ўртасида, жамиятда ўзаро фикр алмашишнинг муҳим воситаси; тилшуносликнинг асосий ўрганиш объекти".² Кўринадики, "тил" луғавий бирлиги омоним лексемаси сифатида берилган. Муқимий асарларида тил лексемаси турли маъноларда қўлланилиб, бадиий ифода, таъсирчанликни оширишга хизмат қилган.

"Тил" лексемаси "оғиз бўшлиғида жойлашган, маза-таъм билувчи мускулли аъзо" маъносида қўлланган:

Тиллари чиққон, халойиқ ташна лаб,

*Жумлаи мўмин юрак-бағри кабоб.*³

Мазкур мисолда "тил" лексемасига *-лар* аффикси қўшилиб, маънони кучайтиришга хизмат қилган, яъни иссиқ мавсумда рўза тутган кишиларнинг жисмоний ҳолати ифодаланган. Бу ерда "чиққон" лексемаси "осилган" маъносида қўлланган. Мисранинг вазн хусусиятига "тиллари чиққон" бирикмаси мос келса-да, мазкур луғавий бирик "гапирадиган бўлмоқ, гапиришга ўрганмоқ" (*Ўғлимнинг тили чиқиб қолди, баъзи сўзларни айтяпти*)⁴ "гапирадиган, гапиришга журъат этадиган бўлмоқ" (Тилинг чиқиб қопти!)⁵ маъноларида ҳам қўлланадики, ушбу маънода "тиллари осилган" бирикмаси мисранинг умумий мазмун ифодасига кўпроқ мос тушади.

Шоир "тили гапга келмаслик" (гап-сўз айтолмай қолмоқ) фразеологик бирикманинг "тил сўзга келмай қолди" вариантыдан фойдаланиб, лирик қаҳрамон ошиқнинг руҳий ҳолати ифодаси учун маҳорат билан фойдаланади, кейинги мисрада форс-тожикча ўзлашма "безабоним" лексемасини қўллаб фикрий тадрижни такомиллаштиради:

Ўтарди ёр, келмай қолди тил сўзга кулуб айди:

*–Қалайсиз, камнамосиз, гунгу лолу безабоним сиз?*⁶

"Тил" лексемаси "ифода", "мазмун" маъносида қўлланган:

Муддате нозу тагофул, ишлари бегоналиг,

*Ошнолиг қилгувчи тил бирла ёлгондин гапур.*⁷

¹ Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. М., СП, 1986, с. 164.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 4-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 91-бет.

³ Пардаев Қ.У. Биз билмаган Муқимий. Т., 2019, 89-бет.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 4-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 93-бет.

⁵ Ўша асар. 93-бет.

⁶ Муқимий. Асарлар тўплами (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ўзбекистон давлат бадиий адабиёт нашриёти, I том, 1960, 96-бет.

⁷ Ўша асар. 197-бет.

Шоир форс-тожик тилида ҳам ижод қилганлиги боис форс-тожикча сўзлардан, фразеологизмлардан санъаткорона фойдаланган. Умумхалқ тилида “гапидан тўхтатиш”, “гапирмаслик” маъносида қўлланувчи “тили кесилмоқ” бирикмасини “кесилсун забон” тарзида ифодалайди:

Ҳар қаю маҳфилда васфингни чироғини ёкиб,
Қилмасам зикрингни *кесилсун забон*, даркор эмас.¹

“Ҳар нарсани гапираверадиган, тап тортмай, ҳадди сиғиб айтаверадиган”² маъносини билдирадиган “тили узун” бирикмасини “забонини дароз қилмоқ” шаклида ифодалайдики, бу эмоционалликни янада кучайтирган. Чунки “узун” лексемасидан кўра “дароз” (“узундан-узоқ”³) лексемасида таъсир ифодаси кучли:

Ёр ўлуб қилмоқ надур душман *забонини дароз*,
Сангсори таънаи ағёрдурмен соғиниб.⁴

Шоир лексикасида арабча ўзлашмалар форс-тожикча ўзлашмаларга нисбатан камроқ қўлланган. “Тил” лексемасининг арабча “лисон” шаклининг кам истифода этилгани фикримизни асослайди:

Лисони сўзга бовар қилмас эрса, қосидо, айгил,
*Урай ошиқлигимга махфи қуръон бир келиб кетсун.*⁵

Муқимий “тил” лексемаси билан парадигма ҳосил қилувчи “гўё” (гапирувчи, нутқ сўзловчи) лексемасини изофали бирикма таркибида қўллайди. Маълумки, “гўё” луғавий бирлиги форс-тожик тилидан ўзлашган бўлиб, лексемага икки жилдли изоҳли луғатда салбий оттенка юкланган бўлса, кейинги нашр қилинган изоҳли луғатларда бундай муносабат ўзгарган бўлиб, луғавий birlik ижобий маъно англатмоқда.⁶ “Гўё” лексемаси умумхалқ тилида “булбули гўё” изофаси таркибида қўлланилиб, кўпроқ киноя маъносида истифода этилгани салбий оттенка касб этишига сабаб бўлган. Лекин Муқимий асарларида қўлланган “гўё” лексемаси, аксинча, ижобий мазмунни ифодалаган:

Маҳди авсофингни ашъоримдин, эй барно эшит,
Бўлди шаънингга Муқимийни *тили гўё* эшит.⁷

“Тил” лексемаси “фикр ифодалаш, алоқа курили бўлиб хизмат қиладиган товуш, сўз ва грамматик воситалар тизими”⁸ маъносида ҳам қўлланганини кўришимиз мумкин:

Оқжар одамларини(нг) тўнлари жулдур-жулдур,
Билмадим туркму тожик *тиллари* – ғулдур-ғулдур⁹

Инсон табиати ўзи тушунмаган тилнинг товушлари ноаниқ, қўпол оҳанг сифатида қабул қилишга мойил бўлади ва бу ҳол, кўпинча, салбий эмоция ҳосил қилади. Буни Қадимги Римда ўзга тилда сўзловчиларнинг “варварлар” дейилиши билан ҳам изоҳлаш мумкин. Муқимий ҳам Фарғона вилояти чегара қишлоқларидан бири Оқжар қишлоғи шеvasини тушунмаганлигини “ғулдур-ғулдур” тақлид сўзи орқали ифодалайди. Мазкур сўз қаҳрамоннинг психологик ҳолатини очиб беришда муҳим восита бўла олади.

“Тил” лексемаси “эс, хотира” маъносида қўлланади:

Рахтини ёйиб ақлим, мастона бўлиб беҳуд,
Зикрим ҳамадо эрди, *тилга* санамо келди.¹⁰

¹ Ўша асар. 203-бет.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 4-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 93-бет.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 1-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 567-бет.

⁴ Пардаев Қ. У. Биз билмаган Муқимий. Т., 2019, 11-бет.

⁵ Муқимий. Асарлар (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974, 158-бет.

⁶ Раҳматуллаева Д. “Илм-маърифат” семали луғавий birlikларнинг структур-семантик ва тарихий-функционал тадқиқи. Филол.фанл.бўй. фалс. доктори дисс.автореф., Ф., 2020, 20-бет.

⁷ Муқимий. Асарлар (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974, 327-бет.

⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 4-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 93-бет.

⁹ Муқимий. Асарлар (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974, 385-бет.

¹⁰ Ўша асар. 98-бет.

Маълумки, “тил” лексемаси кўп маъноли сўз бўлиб, шоир ундан кўчимларни ҳосил қилишда ўринли фойдаланади. Мазкур лексема метафора, синекдоха, метонимия каби маъно кўчиш турларини ҳосил қилган. Жумладан, синекдоха усули билан маъно кўчирилган:

Пасту баландини оламда йиллар,
Саргашта эрди зикрингда *тилл*ар,
Васлингни истаб қон эрди диллар,
Кўрдим юзингни алҳамдилиллох.¹

“Зикр этиш” “тил” лексемаси билан парадигма билан ҳосил қилиб, “тиллар” лексемаси инсон маъносида қўлланилган ва маъно кўчишининг синекдоха турини ҳосил қилган.

Маълумки, метонимия алоқадорликка асосланган кўчим тури ҳисобланади. “тил бериш” бирикмаси орқали хат-хабар алмашмоқ, ваъда бермоқ каби маъноларни ифодалаб метонимияни ҳосил қилган:

Бу ҳам синди ногоҳ Лахтин сабил,
*Бериштим*у билмамки бир-бирига *тил*.²

Хўжайин *берди* Тошкентдин *тил*.
“Тўй қилар бўлсанг, қўй ўзингга кафил”³

Шоир лексикасида композицион усулда феъл ясалиши кўплаб учрайди. “Тил” лексемаси билан боғлаб “тил очмоқ” (гапирмоқ, сўз очмоқ, гапирмоқ – *Очсалар тил* сўз демакда таржимондур фикратинг⁴), “тил чекмоқ” (сўзламоқ, баён қилмоқ – Лутфингни шарҳина гар юз йил Фалотун *чекса тил*, Эй карам тийнат яна фаҳмимда ижмолинг ўшал⁵) каби қўшма феъллар ясалгани шоир асарлари лексикасининг ранг-баранглигидан далолат беради.

Лайли сиз бу асрда гўёки биз Мажнунчалар,
Дарду ғам афзунчалармиз, кўз ёши Жайхунчалар,
Тилларинг остида тил кўп гарчи, эй гулгунчалар
Алдамоғлик бир мусулмонни нигоро шунчалар,
Шоли инъом айлаган янглиғ қуруқ омбордин⁶

Юқоридаги бандда эмоционаллик кичрайтириш-эркалаш кўшимчаси ёрдамида ифодаланиб фикрга услубий бўёқ берган. Учинчи мисрада қўлланган “тилларинг остида тил кўп” фразеологик бирикмаси “гапнинг тагида гап бор”. Бу гап заминида қандайдир нарсa, гап бор⁷ иборасига тенг келиб, “мавхумлик, ишонқирамаслик” маъносида маъшуқа вафосизлигининг таъкиди учун қўлланган.

Таҳлиллардан кўринадики, Муқимий ижодида “тил” лексемасининг турли маъно оттенкаларини ифодалаб келганлиги истисноддир шоирнинг ўзбек тили имкониятларидан моҳирона фойдалана олганлигидан далолат беради.

Асронова Мохигул Мусабоевна
(Андижон Давлат университети ўқитувчиси; mohigul.asronova@mail.ru)
ЎЗБЕК ВА ИНГЛИЗ СИЁСИЙ НУТҚЛАРИДА ПАРЕМИЯЛАРНИНГ КОГНИТИВ-ДИСКУРСИВ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ўзбек ва инглиз тилидаги паремияларининг сиёсий дискурдаги ифода имкониятлари, ўзига хосликлар когнитив-дискурсив ёндашув асосида тадқиқ қилинди. Таҳлил жараёнида мазкур лисоний бирликларнинг когнитив-дискурсив функциялари аниқланиб, тавсифланди. Ўзбек ва инглиз тилидаги сиёсий нутқлардан, теледастурлар ва босма интервью нутқидан олинган матнлар қиёсий ўрганилиб, муайян хулосаларга келинди.

¹ Муқимий. Асарлар тўплами (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ўзбекистон давлат бадий адабиёт нашриёти, I том, 1960, 239-бет.

² Муқимий. Асарлар. (Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов). Т., Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974, 364-бет.

³ Ўша асар. 372-бет.

⁴ Ўша асар. 335-бет.

⁵ Ўша асар. 114-бет.

⁶ Ўша асар. 312-бет.

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 1-том, Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020, 482-бет.